

БОГОСЛОВСЬКА СПАДЩИНА СВЯТОГО ІОАНА ДАМАСКИНА: СПРОБА ПАТРОЛОГІЧНО-ДОГМАТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

THE THEOLOGICAL HERITAGE OF SAINT JOHN OF DAMASCUS: A PATROLOGICAL-DOGMATIC REFLECTION

*Мудра людина знає, як вчиняти
навіть там, у чому вона не має
жодного досвіду, а нерозумна
помиляється навіть у тому,
в чому її навчено...*

Св. Іоан Дамаскин

Актуальність і постановка проблеми. Життя та богословська спадщина святих отців та вчителів Церкви упродовж багатьох століть була й залишається предметом постійного наукового пошуку, адже форма й спосіб осмислення ключових істин Християнства у святоотцівській традиції слугує справжнім взірцем богослов'я та наукового дискурсу. Особливої актуальності богослов'я святих отців (різних історичних періодів) набуває у контексті дискусій між представниками різних християнських традицій. Відтак, звернення до

У статті проаналізовано основні ідеї богословської спадщини св. Іоана Дамаскина у її патрологічно-догматичному аспекті. Водночас, здійснено системний аналіз богословської традиції святого Іоана у контексті богословського дискурсу епохи раннього Середньовіччя. Досліджено форми та спосіб викладу святих Іоаном основних віроповчальних положень Православної Церкви на тлі соціокультурних трансформацій у Візантійській імперії VII–VIII століть.

Ключові слова: Церква, Іоан Дамаскин, богослов'я, віровчення, іконоборство.

In the article, the author analyzes the main ideas of the theological heritage of St. John of Damascus in its patrological-dogmatic aspect. At the same time, a systematic

* Кандидат наук із богослов'я, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

** PhD in Theology, PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy and Cultural Studies at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

першоджерел не лише підвищує рівень наукової аргументації, але й суттєво підсилює її значення. Можемо погодитися з прот. К. Лозинським, що «вивчення святооцівської спадщини є неодмінною умовою богословствування, оскільки праці Отців Церкви не є просто спробою осмислення Божественного Одкровення, але й належать до самого Передання» [Лозинський К. прот., 2019]. Не менш важливим доробок св. Іоана Дамаскіна постає у контексті вивчення процесів становлення візантійського неоплатонізму [Чорноморець, 2010].

Аналіз досліджень і публікацій: Проблематику, дотичну до теми статті, розвивали й формулювали Кретов П. та Кретова О. [Кретов, Кретова, 2021], Ю. Чорноморець [Чорноморець, 2010], прот. В. Кузін [Кузін, 2019], П. Шадлер [Schadler, 2018], Д. Сахас [Sahas, 1972], А. Лут [Louth, 2002], О. Петринко [Петринко, 2017], прот. К. Лозинський (Лозинський, 2019) та ін.

Очевидно, що окреслені праці не вичерпують в усій повноті наукові завдання, відтак наявна низка питань щодо богословської спадщини св. Іоана Дамаскіна, котрі потребують доповнення та належного розкриття.

Мета статті полягає у комплексному патрологічно-догматичному аналізі богословської спадщини св. Іоана Дамаскіна.

Виклад основного матеріалу. Навіть обіжний аналіз наявних життєписів св. Іоана Дамаскіна приводить до вельми невтішних висновків: про життя та діяльність цієї вельми непересічної особистості ми володіємо доволі незначними історико-біографічними даними. Більше того, значну їх частину формують відомості, котрі жодним чином не можна перевірити через співставлення з іншими першоджерелами.

Зрештою, основним й базовим джерелом інформації про святого є його життєпис, датований XI ст. [Точний виклад, 2010]. Упродовж тривалого часу вважалося, що цей життєпис є хронологічно значно давнішими і, зрештою, що власне він є найбільш правильним та історично коректним. Автором цієї праці вважався Єрусалимський патріарх Іоан (+ 970 р.). Однак, у 1912 році чернець (що належав до чину отців-василіан) Костянтин Ал-Баха у храмі Спасителя (що знаходився неподалік м. Сидон) знайшов невідомий до того часу арабомовний руко-

analysis of the theological tradition of Saint John in the context of theological discourse of the early Middle Ages is carried out. The forms and manner of exposition of the main doctrinal positions of the Orthodox Church by Saint John against the background of socio-cultural transformations in the Byzantine Empire of the 7th–8th centuries are studied.

Keywords: Church, John of Damascus, theology, doctrine, iconoclasm.

пис життя святого Іоана, датований XI ст. (точніше – 1085 р.). У вступному слові цього рукопису вказується, що його автор – невідомий Михаїл, чернець монастиря святого Симеона, що розташований неподалік м. Антіохія. Ґрунтуючись на цій знахідці, Костянтин Ал-Баха, а слідом за ним й інші дослідники, прийшли до висновку, що цей арабський рукопис (з викладом життєпису св. Іоана Дамаскина) і є оригіналом, а грекомовний рукопис – це лишень хронологічно пізніший переклад, що, в загальних рисах і формі викладу матеріалу, суголосний з арабським оригіналом, написаний невідомим автором наприкінці IX століття [Schadler, 2018].

Не зайвим буде вказати, що чимало сучасних дослідників у галузі історії та богослов'я намагаються перевіряти достовірність праці монаха Михаїла, де наявні дані про життя святого Іоана, шляхом співставлення певних історичних свідчень, а також ґрунтуючись на автобіографічних даних, викладених у творах самим св. Іоаном. Власне така історико-богословська «ревізія» засвідчує, що життєпис Іоана Дамаскина, що з'явиться як «загальноприйнятий» у пізнішому часі, насправді, містить чимало неузгоджень й суперечливих фактів, котрі (принаймні, станом на сьогодні) не знайшли ані історичного підтвердження, ані подальшого «розвитку», хоча, в загальних рисах, коректно зображують тогочасну історичну дійсність.

Достеменно можна стверджувати, що св. Іоан народився в м. Дамаск (звідси і походить його прізвисько, з яким він увійшов у історію Християнства – «Дамаскин», грецьк. – Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός) наприкінці VII століття, в час, коли місто уже впродовж кількох десятиліть перебувало під владою арабів, які, власне, тут влаштували столицю своєї держави. Справжнє ім'я святого при народженні – Ях'я ібн Мансур ібн Серджун ат-Таґлібі – відображає (відповідно до близькосхідної традиції) його походження і соціальний статус [Louth, 2002].

Батько святого – Сергій (більш коректними, як на нашу думку, є близькосхідні транскрипції цього імені, а саме «Саргун», «Серджун» чи «Ібн-Серджун») Мансур¹, займав високу посаду (ймовірно, був управлінцем середньої ланки) при дворі місцевого халіфа. Навіть існує версія, що до його посадових обов'язків належало збирання податків з місцевих християн, звісно ж, на користь окупаційної арабської влади.

¹ «Мансур» – це, ймовірно, прізвисько, в перекладі з арабської – «переможний». Можна припустити, що таке ж прізвисько мав і сам святий Іоан Дамаскин.

Усі наявні життєписи одностаїні у тому, що в ранньому віці св. Іоан познайомився з Косьмою Молодшим (відомим згодом як Косьма «Солодкоспівець», єпископ Маюмський), адже вони разом навчалися в освіченого сицилійського монаха Косьми Старшого, якого його батько купив на ринку рабів у Дамаску (наявна й інша версія цих подій: Мансур Сергій випросив у халіфа Косьму Старшого в якості своєрідного «подарунка»). Зростання святого, його навчання, духовне становлення – всі ці факти з його життя або взагалі невідомі, або наявна про них інформація з різних джерел виглядає доволі сумнівною [Петринко, 2017].

Проте, за свідченням «офіційного біографа», сам Іоан доволі скоро постає перед громадою християн халіфату як активний і діяльний богослов-апологет та ревний прихильник іконошанування. Зокрема вказується, що після проголошення указу імператора Лева III Ісавра (725 р.) про знищення ікон та переслідування християн, прихильників іконошанування, святий Іоан написав (однак, беззаперечних історичних підтверджень цьому немає) першу власну апологетичну працю «*Проти тих, хто зневажає святі ікони*». Цілком ймовірно, що у скорому часі (хронологічно це можливо) за цим першим твором, котрий, де-факто, вважається першою цілісною апологетичною концепцією християнського іконошанування, автор написав й дві інші праці, в яких рішуче й безапеляційно захищав можливість іконошанування перед імператором (який на той час був радикально налаштованим іконоборцем. Найкращим підтвердженням цього слугує той факт, що задля досягнення власних цілей, імператор Лев III у 730 р. усунув з Константинопольської кафедри 90-річного патріарха Германа, який відмовився підписати указ про заборону ікон [Кузін В., прот., 2019].

Більше того, патріарх Герман навчав, що зображати образ Господа на іконах потрібно для викриття еретиків, а сама ікона, на його переконання, – це живий доказ того, що Бог прийшов на землю для спасіння людей і здійснив це [Кузін В., прот., 2019].

Очевидно, що така активна й публічна богословська та громадянська позиція святого не залишилася непоміченою, а позаяк Лев III Ісавр не міг жодним чином вплинути на Іоана (оскільки той перебував доволі далеко і був підданим іншої держави), вдався до його дискредитації, як неблагонадійного підданого халіфа. Задля досягнення цієї мети, імператорське оточення підготувало провокаційний лист (автором якого названо Іоана), адресованого, нібито, імператорові. Основний зміст цього

листа полягав у, начебто, викривально-диверсійній діяльності Іоана на користь візантійців. Цей сфальшований допис імператор Лев III (як це офіційно декларувалося – в знак доброї волі та задля встановлення добросусідських відносин) надсилає халіфові, приєднавши до нього власного листа, в якому «викривав шпигуна» й «головного ворога» халіфа – Іоана. Основною метою цієї дипломатичної «гри» було усунення (а можливо й фізичне знищення) Іоана халіфом, адже підставою для такого рішення мало слугувати його звинувачення у підірвній діяльності та державній зраді [Sahas, 1972].

Системні інтриги при дворі візантійських імператорів були звичними і тому не дивно, що й така справа «викриття» псевдо-заколоту насправді увінчалася успіхом. Халіф, повіривши наклепу, наказує привселюдно відтяти Іоану праву руку, оминаючи будь-які слідчі дії і не здійснюючи ретельного аналізу. За свідченням життєпису святого, Іоан зумів випросити у халіфа, щоб йому повернули відтяту руку. Після цього у своїй кімнаті він гаряче молився про своє зцілення. Коли ж святий після тривалої молитви заснув, то уві сні йому з'явилася Богородиця і утішила Іоана словами, що його молитва вислухана. Святий Іоан прокинувся вже зі здоровою рукою. Власне з цим чудесним зціленням святого варто пов'язувати появу ікони Божої Матері «Троєручиця» [Точний виклад, 2010].

Однак, з ідейного контексту та змісту творів св. Іоана, присвячених проблемі іконоборства / іконошанування, помітно, що вони написані у період, коли він вже не перебував при дворі халіфа. Ймовірно, Іоан сам залишив кар'єру придворного чиновника значно раніше. Причина такої зміни в особистому житті св. Іоана очевидна і зрозуміла: арабські правителі та їхнє найближче оточення системно погіршували ставлення до християн, що поставило Іоана перед особистим радикальним вибором: служити Богові чи й надалі толерувати правителів. Вибір святого очевидний [Точний виклад, 2010].

Відтак, разом зі своїм зведеним братом Косьмою, Іоан приєднується до чернечої братії монастиря Св. Савви (неподалік Єрусалима), де й провів решту свого життя, займаючись лише двома справами – молитвою та наукою. Патріарх Єрусалимський Іоан V († 735 р.) неодноразово звертав увагу ченців і відвідувачів монастиря на освіченість і побожність святого. Саме цей ієрарх у 726 році висвячує майбутнього святого у сан пресвітера.

У цей період Іоан, як ієромонах, який навіть виконував функції своєрідного «речника» патріарха, публічно виступає з трьо-

ма авторськими посланнями, спрямованими на захист ікон та іконошанування. Саме тут, у Лаврі св. Савви, де святий проживав, молився і працював, займався богословською наукою і вчителював, він мирно відійшов до Господа у 749 р. Поховали тіло святого у монастирському храмі, звідки у XIV ст. (вже як мощі) було перенесене до столиці – Константинополя. Варто зазначити, що вельми поширена думка про те, що святий упокоївся значно пізніше (датою його смерті іноді називають період 750–759 роки) не має жодного історичного підґрунтя, адже Константинопольський собор 754 р засудив його, св. Германа та Георгія Кіпрського вже як померлих (грецьк. – «...Ἡ Τριὰς τοὺς τρεῖς καθέλεν...»). Анафему, накладену цим іконоборчим собором (висловивши її чотири рази) на трьох основних захисників ікон, згодом зняв VII Вселенський Собор (787 р.), вказавши на особливі заслуги у справі захисту іконошанування, що належать св. Іоану Дамаскину [Kontouma, 2015].

Св. Іоан Дамаскин – надзвичайно талановитий і плідний богослов, філософ і поет свого часу. Власний високий рівень освіти, що відповідав його статусові високопосадовця при дворі халіфа, святий гідно доповнив богословськими знаннями та духовним зростанням у монастирі. Особливе захоплення св. висловлював до праць Отців-Каппадокійців, а також творів Діонісія Ареопігита, Леонтія Візантійського, Максима Сповідника та Анастасія Синаїта. Цікавий факт: узагальнюючи богословські погляди отців Церкви до певної системи богословського знання (з тих чи інших питань), він не обмежувався виключно «богословською компіляцією», але наявну церковну наукову традицію по-новому переосмислював, систематизував, узагальнював у вигляді чітких дефініцій, понять та категорій. Власне така система узагальнень, надана святоотцівській спадщині, залишилася загальноприйнятим богословським концептом у патрологічних питаннях для всієї Церкви. Визнаючи видатну роль св. Іоана в історії всього християнства папа Лев XIII у 1890 році присвоїв йому почесне звання «Вчитель Церкви» (*Doctor ecclesiae*) [Kontouma, 2015].

Окремо заслуговує на увагу той факт, що в Церкві доволі швидко розвинувся культ шанування Іоана Дамаскина як святого. Відтак, його життєпис наповнився чималою кількістю легенд агіографічного спрямування. Ймовірною причиною такої «популярності» св. Іоана було те, що святий поміняв успішну особисту кар'єру чиновника на чернецтво та завжди залишався послідовним і категоричним у питанні іконошанування. Вод-

ночас, святий був відомим широкому загалу завдяки чималій кількості авторських піснеспівів, що увійшли до богослужбового вжитку. Як свідчить хронограф Феофан (IX ст.) ім'я Іоана Дамаскіна стало настільки відомим і славним, що його було названо «Золотоструйним» (грецьк. – «Χρυσοορούας»), по аналогії до Іоана Золотоустого.

Таке прізвисько йому було надано тому, що «... неначе золото світили блискучі дари Духа з його вчення та з його життя...» та й загалом богословський доробок святого Іоана важко переоцінити [Точний виклад, 2010].

Загалом, богословську спадщину Іоана Дамаскіна (до речі, доволі значну та різнопланову) нехай і вельми умовно можна розділити на догматико-полемічні, аскетично-історичні та егзегетичні твори, а також гомілії й гімни [Janosik, Riddell, 2016].

Вважається, що найцінніший догматичний твір і, зрештою, основний богословський трактат св. Іоана Дамаскіна – «Джерело знання» (Πηγή γνώσεως). Цікавим фактом про значення і суть цієї праці слугує присвоєння їй християнським Заходом статусу «Summa theologica» для Східної Церкви. Оскільки у цьому творі наявні науковість і системність, він трактується як своєрідний «підручник» із візантійського богослов'я у питаннях віровчення. Власне, цю працю покладено в основу сповідань віри і догматичних систем не лише усіма східними богословами пізніших періодів, але й західними схоластами [Janosik, Riddell, 2016].

Ця праця складається з трьох непропорційних частин: *Κεφάλαια φιλοσοφικά* (філософська частина), *Περὶ αἵρεσεων ἐν συντομία* (історична частина) та *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* (догматична частина).

Перша частина – «*Κεφάλαια φιλοσοφικά*» – («Глави філософські»). Узагальнено – це 68 розділів, присвячених давньогрецькій діалектиці, сформованих за системою викладу Аристотеля. Автор приділяє багато уваги визначенню основних філософських понять у вигляді «природного богослов'я».

Друга частина – «*Περὶ αἵρεσεων ἐν συντομία*» («Про ересі в скороченні»). Це короткий авторський перелік ересей і помилових суджень (у 50 розділах він розглядає 103 ересі: 20 дохристиянських та 83 християнських).

Третя частина – *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* («Точний виклад Православної віри») – найбільша за обсягом, найвідоміша та найцінніша за змістом частина твору. Задля більшої системності автор розділив цю частину своєї праці на 100 окремих розділів. Хоча, станом на сьогодні, найбільш по-

ширеним є т. з. «західний» варіант викладу цього твору – з поділом на чотири книги. Перша книга (1–14 розділи) – виклад вчення про Єдиного Бога і Пресвяту Трійцю; друга книга (15–44 розділи) – виклад християнського креаціонізму; третя книга (45–73 розділи) – розповідь про боговтілення з ретельним описом суті христологічних ересей; четверта частина (74–100 розділи) – містить виклад вчення про прославлення Господа Ісуса Христа, про віру, про Таїнства Хрещення і Євхаристії, про шанування Пресвятої Богородиці, святих, мощів та ікон, про канон Св. Письма та ін.

Відтак, можна сміливо стверджувати, що «Виклад віри» св. Іоана Дамаскіна – це розлогий авторський аналітичний богословський трактат, спрямований на комплексне тлумачення Нікео-Константинопольського Символу віри. Автор, вдало користуючись Св. Письмом, наявними соборними рішеннями та доробком св. отців, розтлумачує нікео-константинопольський концепт, не привносячи в нього жодних нових чи суперечливих складових [Точний виклад, 2010].

Не можна оминати увагою той факт, що матеріал, зібраний і проаналізований автором, укладено доволі непропорційно та й чимало питань взагалі залишилися без розгляду (еклезіологічна проблематика не розглянута взагалі). Зрозумілим є бажання автора найбільше уваги присвятити христологічній проблематиці, адже з контексту відчувається, що саме ця тема зовсім нещодавно була для церковної спільноти доволі складною.

Цікавим фактом є те, що св. Іоан не вдається до формулювання винайдення «авторських» богословських конструктів, визначень чи окремих термінів. У своєму викладі він доволі часто повторює (іноді дослівно), вислови і визначення хронологічно раніших, авторитетних отців Церкви, особливо Григорія Богослова і «великого Діонісія» (йдеться про Діонісія Олександрійського). Не оминає св. Іоан своєю увагою богословський доробок інших капшадокійців, а також праці Кирила Олександрійського та Леонтія Візантійського. Інші отці Церкви цитуються вкрай рідко, а із західних богословів згадує думки лише папи Лева Великого. Окремо варто зазначити, що в цій праці св. Іоана взагалі відсутні посилання на праці християнських письменників донікейського періоду [Кретов, Кретова, 2021].

Однак у творі прослідковується чітка й послідовна авторська позиція: Іоан Дамаскін не претендує на унікальність чи самостійність власної богословської системи, навпаки, його мета – узагальнення спільної й єдиної думки Церкви у питаннях віро-

вчення. Проте, такий авторський підхід не завадив вільному і творчому осмисленню богословської традиції.

Ідейний вплив цієї догматичної праці був значним як на Сході, так і на Заході, однак, творчих продовжувачів богословської справи Іоана Дамаскіна у Візантії не знайшлося.

«Джерело знання» – одна з найпізніших праць св. Іоана Дамаскіна, присвячена автором своєму другу юності Косьмі, на той час вже єпископу Маюмському, саме тому і час завершення цього твору припадає на час не раніше 742 року (у цей рік Косьму висвячено у сан єпископа).

Інші три короткі листи св. Іоана не володіють таким рівнем богословської цінності, як «Джерело знання», оскільки їх зміст лише частково розкриває певні догматичні питання. До цих праць належать «Елементарний вступ до догматики», «Книга про правильне роздумування» та «Про Пресвяту Трійцю».

Варто зазначити, що наявні й інші догматичні праці, приписувані св. Іоану, проте їх приналежність Дамаскіну є вельми сумнівною.

Іншу групу праць св. Іоана Дамаскіна формують його полемічні твори, найвідоміші з яких три бесіди «Проти тих, що відкидають святі ікони» (*Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς εἰκόνας*). Перша бесіда написана у 726 році; друга і третя бесіди (котрі, загалом, формують авторські варіанти першої) написані упродовж 729–730 років. Кожна з цих бесід завершується добіркою святоотцівських свідчень, що підтверджують правильність іконошанування. Пропоновані бесіди Дамаскіна – найкращий апологетичний доробок святого у питанні іконошанування і, значною мірою, саме їх появі Церква завдячує такому швидкому подоланню ересі іконоборства [Точний виклад, 2010].

Однак апологетична діяльність св. Іоана не обмежувалася іконоборчим дискурсом. Святий активно протидіяв й іншим ересям. Відтак, проти несторіан він написав два трактати: «Проти несторіан» та «Про віру проти несторіан»; проти монофізитів – «Про складену природу», «До яковитського єпископа з Дарайї» і «Про трисвятий гімн»; проти маніхеїв – «Діалог проти маніхеїв» та «Диспути православного Іоана з маніхейцем»; проти ісламістів – «Диспути сарацина і християнина»; проти монофелітів – «Про дві волі» та ін.

Не менш цікавими є аскетичні твори св. Іоана. Найвидатнішою аскетичною працею св. Іоана є збірник текстів Св. Письма і святих отців «Тєра», котра зараз відома під назвою «*Τερά παράλληλα*», лат. «*Sacra parallela*», – «Священні паралелі». Це збір-

ник текстів та святоотцівських висловлювань щодо питань віри та благочестя, розташованих в алфавітному порядку, попередметно. Варто зазначити, що першопочатково весь зібраний матеріал був викладений автором у систематичному порядку, – у трьох окремих розділах: про Бога, про людину, про чесноти і вади. До нашого часу збереглися навіть списки цієї первинної авторської редакції, яку, зрештою, й варто приписувати св. Іоану, адже згодом його збірка багато разів перероблялася.

Зі значного загалу екзегетичних праць Іоана Дамаскина до нашого часу збереглася лише одна – коментар на Послання св. апостола Павла. Цікаво те, що майже всі тлумачення св. Іоан запозичує (іноді дослівно), з гомілій свт. Іоана Золотоустого та з праць Феодорита Кирського та Кирила Олександрійського [Sahas, 1972].

Щодо гомілетичного доробку святого Іоана, то до наших днів збереглося лише 13 гомілій. Основна їх цінність у тому, що вони постають перед нами як цілком самостійний, авторський доробок святого. Таку позицію цілком підтверджує той факт, що усі вони переповнені догматичними формулюваннями. Проте, найцікавішими є три маріологічні проповіді, виголошені св. Іоаном в один день, на свято Успіння Божої Матері.

Однак найбільшої «популярності» у середовищі вірян св. Іоан набув як автор великої кількості канонів, стихир та окремих тропарів на честь Ісуса Христа, Богородиці і святих. Його піснеспіви, написані класичною «метрикою» (ямбами) і з дотриманням вишуканої рими та ритміки, прославили його як неперевершеного церковного поета. Заради справедливості варто зазначити, що встановити точний обсяг його пісенної та поетичної творчості вкрай важко, адже праці святого масово увійшли до церковного вжитку. Водночас, церковне передання приписує авторству Іоана самогласні похоронні стихирі та Октоїх, однак така думка виглядає доволі сумнівно. Можна припустити, що Дамаскин був упорядником і укладачем церковних служб до певної типової схеми. Ймовірно, йому належать недільні догматики, – а, можливо, і самі недільні канони, що цілком і повністю наповнені христологічним змістом. Особливо у цьому контексті потрібно назвати Великодню службу і цілу низку святкових канонів (свят Різдва, Богоявлення, Преображення, Вознесіння, Благовіщення, Успіння та ін.). У працях Іоана Дамаскина (як, зрештою, й у Косьми Маюмського) вельми відчутний ідейний вплив св. Григорія Богослова. Варто також пам'ятати, що богослужбова поезія Дамаски-

на справила вирішальний вплив не лише на християнському Сході, але й на Заході [Schadler, 2018].

Висновки. Життєвий шлях і богословський доробок св. Іоана Дамаскіна – яскравий приклад живої, діяльної віри, що ґрунтується на глибокому особистому досвіді. Християнська доктрина для св. Іоана – це не лише сукупність правил чи збірка приписів минулих часів, для нього – це живий досвід віри. Власне цю ідею святий Іоан викладає у своїх працях, одночасно узагальнюючи наявне на його час богословське знання і традицію та, водночас, у своїх віровизначеннях він значно випереджає свій час. Його позиції, форма та спосіб викладу – взірєць для апологетичного дискурсу, наукового наслідування і приклад християнської аналітики та досліджень.

1. Кретов П., Кретова О., (2021), *Містичний аспект спілкування в Церкві: символічно-діалогічний контекст, Церква Христова: місія, традиції, сьогодення*, упорядник прот. В. Вакін, Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, (Серія «Українські богословські студії»), с. 36–46.
2. Кузін В., прот., (2019), *Біблійно-екзегетичні мотиви іконошанування, Святість людського життя*, упорядник прот. В. Вакін, Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, (Серія «Українські богословські студії»), с. 31–63.
3. Лозинський К., прот., (2019), *Святий Єфрем Антіохійський (?–545) та його час, Труди Київської Духовної Академії: науковий збірник Київської православної богословської академії*, ред. кол. Олександр Трофимлюк (гол. ред.) [та ін.], [Київ], № 19 (191), с. 100–109.
4. Петринко О., (2017), *Чи був Іоан Дамаскін саваїтом?, Наукові записки Українського Католицького Університету. Серія: Богослів'я*, вип. 14, с. 75–99.
5. Розумна Ю. В., Іван Дамаскін, *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Іван Дамаскін](https://vue.gov.ua/Іван_Дамаскін) (дата звернення: 15.02.2025).
6. *Точний виклад православної віри*, Київ: Видавничий відділ Української православної церкви Київського Патріархату, 2010, 292 с.
7. Чорноморець Ю. П., (2010), *Візантійський неоплатонізм від Діонісія Ареопіта до Геннадія Схолярія*, Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 568 с.
8. Janosik D., Riddell P., (2016), *John of Damascus: First Apologist to the Muslims*, Eugene: Pickwick Publications, 297 p.
9. Kontouma V., (2015), *John of Damascus. New Studies on his Life and Works*, Farnham: Ashgate Variorum, 258 p.
10. Louth A., (2002), *St. John Damascene: Tradition and Originality in Byzantine Theology*, Oxford: Oxford University Press, 346 p.
11. Sahas D. J., (1972), *John of Damascus on Islam: The «Heresy of the Ismaelites»*, Leiden: Brill, 171 p.
12. Schadler P., (2018), *John of Damascus and Islam: Christian Heresiology and the Intellectual Background to Earliest Christian-Muslim Relations*, Leiden: Brill, 264 p.

1. Chornomorets Yu. P., (2010), *Vizantiyskyi neoplatonizm vid Dionisiia Areopahita do Hennadiia Skholariia*, Kyiv: DUKh I LITERA, 568 s. [In Ukrainian].
2. Janosik D., Riddell P., (2016), *John of Damascus: First Apologist to the Muslims*, Eugene: Pickwick Publications, 297 p. [In English].
3. Kontouma V., (2015), *John of Damascus. New Studies on his Life and Works*, Farnham: Ashgate Variorum, 258 p. [In English].
4. Kretov P., Kretova O., (2021), Mistychnyi aspekt spilkuвання v Tserkvi: symvolichno-dialohichni kontekst, *Tserkva Khrystova: misiia, tradytsii, sohodennia*, uporiadnyk prot. V. Vakin, Kyiv: DUKh I LITERA, (Seriia «Ukrainski bohoslavski studii»), s. 36–46. [In Ukrainian].
5. Kuzin V., prot., (2019), Bibliino-ekzehetychni motyvy ikonoshanuvannia, *Sviatist liudskoho zhyttia*, uporiadnyk prot. V. Vakin, Kyiv: DUKh I LITERA, (Seriia «Ukrainski bohoslavski studii»), s. 31–63. [In Ukrainian].
6. Louth A., (2002), *St. John Damascene: Tradition and Originality in Byzantine Theology*, Oxford: Oxford University Press, 346 p. [In English].
7. Lozynskyi K., prot., (2019), Sviaty Yefrem Antiokhiiskyi (?–545) ta yoho chas, *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii: naukovyi zbirnyk Kyivskoi pravoslavnoi bohoslavskoi akademii*, red. kol. Oleksandr Trofymliuk (hol. red.) [ta in.], [Kyiv], № 19 (191), s. 100–109. [In Ukrainian].
8. Petrynko O., (2017), Chy buv Yoan Damaskyn savaitom?, *Naukovi zapysky Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu. Seriia: Bohosloviva*, vyp. 14, s. 75–99. [In Ukrainian].
9. Rozumna Yu. V., Ivan Damaskyn, *Velyka ukrainska entsyklopediia*. URL: https://vue.gov.ua/Іван_Дамаскын (Access date: 15.02.2025). [In Ukrainian].
10. Sahas D. J., (1972), *John of Damascus on Islam: The «Heresy of the Ismaelites»*, Leiden: Brill, 171 p. [In English].
11. Schadler P., (2018), *John of Damascus and Islam: Christian Heresiology and the Intellectual Background to Earliest Christian-Muslim Relations*, Leiden: Brill, 264 p. [In English].
12. *Tochnyi vyklad pravoslavnoi viry*, Kyiv: Vydavnychi viddil Ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu, 2010, 292 s. [In Ukrainian].